



*Παιδιά στο προαύσιο σχολείου το 1950.
Φωτογραφία της Βούβλας Παπαϊωάννου.*

Γιάννης Δ. Μπάρτζης, Δρ Λογοτεχνίας – Συγγραφέας

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ, ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ¹

Αγαπτιές φίλες, αγαπτιοί φίλοι,

Θα μιλήσουμε σήμερα για τα Αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου. Μια προσεκτική -συγκριτική- ματιά, στα Αλφαβητάρια και στα Αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου φέρνει στο φως πολύ ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι στις σελίδες τους αποτυπώνεται συνοπτικά και ανάγλυφα όλη η νεότερη Ιστορία της Ελλάδας, με τις εθνικές περιπέτειες, τους ιδεολογικούς κυματισμούς, τις τυραννίες, τις πολιτικές θύελλες και τις μικρές κάποτε ανάσες δημοκρατίας.

Τα Αλφαβητάρια και τα Αναγνωστικά μας, είναι καθρέφτης της συνολικής πορείας του ελληνικού έθνους από της ιδρύσεώς του μετά την Επανάσταση του

¹ Απομαγνητοφωνημένη ομιλία στο Κιάτο, στις 4 Οκτωβρίου 2010

1821 μέχρι τις ημέρες μας. Και τούτο γιατί ουδέποτε αντιμετωπίστηκαν απλώς και μόνο ως εγχειρίδια διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας. Η πραγματικότητα είναι ότι τα Αναγνωστικά αποτέλεσαν το βασικό φορέα και δίαυλο μετάδοσης προς τα μικρά παιδιά της κυρίαρχης κάθε φορά ιδεολογίας.

Ο στίβος των πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαλοτήτων εκφράζεται στο χώρο των Αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου σε δύο άξονες: Στη γλώσσα και στη θεματολογία. Σε ποια γλώσσα δηλαδή είναι γραμμένα και τι θέματα έχουν επιλεγεί, για να συμπεριληφθούν στα περιεχόμενά τους.

Για την οικονομία του χρόνου, θα περιορίσω τα λόγια και θα επικαλεστώ τη δύναμη της εικόνας, ώστε και με τη δική σας ενεργό συμμετοχή, με την ανάκληση στη μνήμη οικείων στιγμών, να επιχειρήσουμε μια δημιουργική περιδιάβαση στις σελίδες των Αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου ενός και μισού αιώνα. Θα ταξιδέψουμε σε γνώριμες, μα και σε άγνωστες σελίδες, που αγάπησε ξεχωριστά κάθε μαθητική γενιά.

Όσες και όσοι παρακολουθήσατε την προηγούμενη διάλεξή μου, εδώ στον ίδιο αυτό φιλόξενο χώρο τον περασμένο Μάιο, θα θυμάστε ότι είχα αναφερθεί μόνο στην ιστορία των Αλφαβηταρίων, δηλαδή των γλωσσικών εγχειριδίων της Α΄ τάξης, αυτά ονομάζονται «Αλφαβητάρια». Από τη Β΄ τάξη έως την ΣΤ΄ τα εγχειρίδια διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας ονομάζονται: «Αναγνωστικά».

Σήμερα λοιπόν θα προβιβατούμε. Θα ρίξουμε την ερευνητική και κριτική μας ματιά στα Αναγνωστικά, δηλαδή στα βιβλία της ελληνικής γλώσσας των τάξεων Β΄, Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄.

Επιτρέψτε μου στο σημείο αυτό, να ευχαριστήσω την πρόεδρο του Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών, εκλεκτή φίλη, κα. Σεβαστή Χαβιάρα-Καραχάλιου, και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος, γιατί με συμπεριέλαβαν στους εισηγητές των τακτικών σας συναντήσεων με επιστημονική θεματολογία και μου δίνουν τη χαρά να παρουσιάσω τη μελέτη μου για τα Αλφαβητάρια και τα Αναγνωστικά. Επίσης επιθυμώ να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου όλες και όλους εσάς, λίγους έστω, αλλά εκλεκτούς, που με τιμάτε σήμερα με την παρουσία σας.

Ας ξεκινήσουμε την περιδιάβασή μας με τα παλαιότερα Αναγνωστικά, από της εποχής της ιδρύσεως του ελληνικού κράτους. Ένα από τα σημαντικότερα, μνημειώδες θα λέγαμε, Αναγνωστικό που συναντάμε, είναι του Λέοντος Μελά «Ο Γεροστάθης-Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας», πρώτη έκδοση το 1858. Πριν από αυτή τη χρονολογία και μετά, παράλληλα με τον «Γεροστάθη», στα σχολεία, στις μεγάλες τάξεις χρησιμοποιείτο βεβαίως ως Αναγνωστικό η Οκτώηχος και το Ψαλτήρι. Είχαν καθιερωθεί από τα χρόνια της σκλαβιάς. «Ο Γεροστάθης» είναι ένα βιβλίο, όπως προείπα, θεμελιακής αξίας. Αποτελέσε πηγή για τους με-

τέπειτα δημιουργούς, οι οποίοι πήραν πάρα πολλά αποσπάσματα και τα έβαλαν σε νεότερα Αναγνωστικά, που τα συναντάμε μέχρι και πριν από τη σειρά Αναγνωστικών του 2006.

Ένα παρόμοιο περίπου βιβλίο με αυτό είναι και του Γεωργίου Δροσίνη: «Ο Μπαρμπα-Δήμος-Διηγήσεις αγωνιστού». Χρησιμοποιήθηκε ως Αναγνωστικό για την ΣΤ΄ τάξη το 1889. Το κεντρικό πρόσωπο και στα δύο αυτά Αναγνωστικά είναι φανταστικό. Είναι ένας γέροντας απόμαχος της Επανάστασης και τα παιδιά τον πλησιάζουν και τον ρωτούν διάφορα πράγματα. Με τις κουβέντες μαζί τους και «Ο Μπαρμπα-Δήμος» και «Ο Γεροστάθης» μιλούν στα παιδιά για την Ιστορία. «Ο Μπαρμπα-Δήμος» αναφέρεται στο 1821 μόνο, ενώ «Ο Γεροστάθης» μιλάει και για ιστορίες από τη μυθολογία, από την αρχαία Ελλάδα και από την περίοδο του '21. Δίνει ακόμα και οδηγίες στους μαθητές για την υγεία τους, για τη ζωή τους, για την καλή συμπεριφορά τους, Γι' αυτό και ανήκει στη σειρά βιβλίων για παιδιά, που χαρακτηρίστηκαν ως «χρηστομάθειες».

Μετά από αυτά τα δύο βασικά βιβλία, θα σταθούμε στις πρώτες γενιές δημιουργών Αναγνωστικών. Επικρατούν γνωστοί λογοτέχνες, όπως είναι ο Λέων Μελάς και ο Γεώργιος Δροσίνης, που είδαμε πιο πριν, ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Παύλος Νιρβάνας, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Άλκης Θρύλος -Ελένη Ουράνη ήταν το πραγματικό όνομά της-, η Γαλάτεια Καζαντζάκη και άλλοι. Είναι οι πρώτοι, οι πρωτοπόροι στη δημιουργία Αναγνωστικών για το δημοτικό σχολείο. Δεν ξέρω αν είναι σύμπτωση, πάντως αρκετοί από αυτούς έγιναν Ακαδημαϊκοί, δηλαδή ο Νιρβάνας, ο Παπαντωνίου, ο Δροσίνης και ο Ξενόπουλος. Έγιναν δηλαδή μέλη της Ακαδημίας Αθηνών. Επομένως βλέπουμε ότι η υψηλή διανοήση της εποχής είχε κληθεί να δημιουργήσει τα πρώτα Αναγνωστικά. Θα διαπιστώσουμε, όσο περνάνε τα χρόνια, να πέφτει το επιστημονικό κύρος και η συγγραφική αξία των δημιουργών.

Το 1913 έχουμε την πρώτη προσπάθεια από το κράτος, να δημιουργηθούν Αναγνωστικά. Γίνεται προκήρυξη για τη συγγραφή τους, στην οποία αναφέρεται ότι η ύλη τους πρέπει «να διαμορφώνει το ήθος των μαθητών, εμφυσώσα πάσα προς τούτο κατάλληλον αρετήν ως η θεοσέβεια, η φιλανθρωπία, η συναίσθησις του καθήκοντος, η αυτοθυσία [εννοείται για την πατρίδα]» κλπ.

Σε αυτή τη σειρά του 1913, ακολουθώντας τις προδιαγραφές του Νόμου του κράτους, δραστηριοποιείται η Γαλάτεια Καζαντζάκη, γράφοντας δικά της αναγνωστικά. Κατά μία αδιασταύρωτη πληροφορία τη βοηθάει και ο Νίκος Καζαντζάκης στη δημιουργία τους. Είναι μια πλήρης σειρά Αναγνωστικών. Το περιεχόμενό τους είναι επηρεασμένο από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα των Βαλκανικών πολέμων. Είμαστε στο 1914..., ήδη από το 1912 έχει αρχίσει ο πόλεμος. Τα βασικά χαρακτηριστικά τους είναι η ελληνοχριστιανική ιδεολογία και η διάθε-



ση για την ανασυγκρότηση του κράτους. Είναι νωπή ακόμα η ήττα του 1897. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι που ήταν τότε σε εξέλιξη, τα ιδεώδη του ελληνισμού, αρετές και αξίες της φυλής, ατμόσφαιρα της μεγάλης ιδέας, συναντώνται στις σελίδες τους.

Για όσους απορούν, γνωρίζοντας ότι η Γαλάτεια Καζαντζάκη θεωρείται ενταγμένη στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο διανοουμένων, πρέπει να πούμε ότι εντάχθηκε στο ρεύμα του σοσιαλισμού μετά το 1920. Αυτά είναι έργα δημιουργημένα πριν από τη συστράτευσή της με την Αριστερά.



Στη Β΄ τάξη το Αναγνωστικό της έχει τον τίτλο «Οι τρεις φίλοι». Είναι μια κλασική ροβινσωνιάδα. Ροβινσωνιάδα θα πει ότι οι πρωταγωνιστές του βιβλίου χάνονται σε κάποιο νησί, σε κάποιο απομονωμένο μέρος και προσπαθούν να επιβιώσουν όπως ο Ροβινσώνας Κρούσος, αυτά τα βιβλία λέγονται Ροβινσωνιάδες. Στο Αναγνωστικό είναι τρεις ήρωες, δυο αγόρια και ένα κορίτσι, που ναυαγούν σε ερημονήσι. Οι ιδέες που καλλιεργούνται στους μαθητές της Β΄ τάξης είναι: η εργασία, η συνεργατικότητα, οι ρόλοι των δύο φύλων (ότι άλλοι ρόλοι στην εργασία είναι για τους άνδρες και άλλοι για τις γυναίκες), η αξία της γνώσης, η πίστη. Ο υπότιτλος στο εξώφυλλο γράφει: «Ελληνικόν Αναγνωσμάτιον». Αξιοποιήθηκε και κατά την περίοδο του 1917-1919, που έγινε η μεγάλη μεταρρύθμιση του Βενιζέλου, όπως θα πούμε προχωρώντας, αφού όμως πρώτα η συγγραφέας έκανε μεταγλώττιση στη Δημοτική. Η πρώτη αυτή έκδοση που βλέπετε ήταν στην καθαρεύουσα.



Μετά τις εκλογές του 1920 αποσύρθηκε το βιβλίο αυτό, μαζί με όλα τα Αναγνωστικά της μεταρρύθμισης. Επανήλθε το 1921 στην παλιά μορφή του, στην καθαρεύουσα.

Για την Γ΄ τάξη η Γαλάτεια Καζαντζάκη έγραψε «Τα δύο βασιλόπουλα». Θυμίζει αρκετά «Το παραμύθι χωρίς όνομα» της Πηνελόπης Δέλτα. Δύο πριγκιπό-

πουλα, ένα αγόρι και ένα κορίτσι, πηγαίνουν στην ύπαιθρο και ζουν ανώνυμα με τους χωρικούς, χωρίς να πούνε ότι είναι βασιλόπουλα. Συνεργάζονται με τον παπά και με το δάσκαλο για την ανασυγκρότηση του τόπου. Συνεργασία, ανάπτυξη, ενσωμάτωση των «Νέων Χωρών» είναι οι ιδέες που καλλιεργούνται. Ενσωμάτωση «Νέων Χωρών»... εσείς τώρα καταλαβαίνετε. Αν είχα νεότερους στο ακροατήριο, έπρεπε να εξηγήσω ότι «Νέες Χώρες» ονομάστηκαν οι περιοχές της Ελλάδας πάνω από τη Λαμία και τη Λάρισα μέχρι τον Έβρο. Ήταν οι μόλις τότε απελευθερωμένες από τις ελληνικές δυνάμεις κατά τους Βαλκανικούς πολέμους περιοχές (Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη).

Για τη Δ΄ τάξη έχουμε το Αναγνωστικό «Ο νέος γεωργός», πάλι της Γαλάτειας Καζαντζάκη. Κεντρικός του ήρωας είναι ο Φώτος, που περιπλανιέται στην ελληνική επαρχία, αυτό είναι και το κεντρικό σκηνικό του βιβλίου. Ο Φώτος περιπλανιέται στην ελληνική επαρχία για να βρει δουλειά. Αποκτά εμπειρίες για την αγροτική ζωή, μαζί με το δάσκαλο και το γιατρό προσπαθούν να αλλάξουν τη ζωή, αντιπαλεύοντας προλήψεις, προωθούν την αξία της γνώσης, της συνεργασίας. Τέλος, στρατεύεται στον πόλεμο για την πατρίδα.

Για την Ε΄ τάξη η Γαλάτεια Καζαντζάκη έγραψε το Αναγνωστικό «Ο στρατιώτης». Ο Πέτρος που είναι σε αυτό ο ήρωας, Αιγυπτιώτης Έλληνας, έρχεται στην πατρίδα και στρατεύεται στους Βαλκανικούς πολέμους. Μπαίνει νικητής στην Ήπειρο και στη Μακεδονία. Προβολή λοιπόν της ιδέας για την ενσωμάτωση των «Νέων Χωρών», πειθαρχία στον αρχηγό και στους νόμους, αναδιοργάνωση του κράτους, ανασυγκρότηση, σύνδεση με την αρχαιότητα..., όλα ανήκουν στο πατριωτικό κλίμα που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά από την ήττα του 1897, δηλαδή την ήττα που είχαν υποστεί οι Έλληνες στον ελληνοτουρκικό πόλεμο. Έχει προηγηθεί και το κίνημα στο Γουδί, οπότε καταλαβαίνετε είμαστε στην ιδεολογία αυτή της ανασυγκρότησης του κράτους. Στη διαφάνεια βλέπετε το εξώφυλλο του «Νέου γεωργού» της Δ΄ τάξης, του 1914.

Και για την ΣΤ΄ τάξη η συγγραφέας δημιούργησε το Αναγνωστικό «Η μεγάλη Ελλάς». Λειτουργεί ως συνέχεια του προηγούμενου. Δύο στρατιώτες στους Βαλκανικούς πολέμους, στις «Νέες Χώρες», προβληματίζονται για την ανασυγκρότηση των απελευθερωμένων περιοχών. Βλέπετε πρόθεση εντατικής προπαγάνδας, ώστε τα παιδιά που θα γίνονταν σε λίγα χρόνια πολίτες της ελληνικής επικράτειας και υπήκοοι του κράτους, να έχουν εγκολπωθεί τις ιδέες αυτές, να συμμετέχουν με ενθουσιασμό στην ανασυγκρότηση των απελευθερωμένων περιοχών, να βλέπουν θετικά την ένταξη των νέων πληθυσμών στον εθνικό κορμό, να επιδιώκουν την εκπαίδευση των κατοίκων των νέων χωρών και γενικά να εργαστούν για το συνολικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας. Το βιβλίο αυτό επανήλθε το 1927 στα σχολεία, αφού η συγγραφέας προσέθεσε και ένα τελευταίο

κεφάλαιο για τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Εδώ είναι το εξώφυλλό του. Βλέπετε, δεν είχαν παιδικότητα τα εξώφυλλα, είχαν μια πολύ λιτή και αυστηρή εικόνα. Με τη σημερινή μας νοοτροπία και αισθητική φαίνονται ως βιβλία για μεγάλους.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το 1910 έχει προηγηθεί των Αναγνωστικών αυτών η ίδρυση ενός σωματείου, που λέγεται «Εκπαιδευτικός Όμιλος». Ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» έχει γραφτεί με χρυσά γράμματα στην ιστορία της εκπαίδευσης, γιατί δημιουργήθηκε μέσα στο κλίμα της ανασυγκρότησης του ελληνισμού, μετά την ήττα του 1897 και μέσα στο κλίμα της αστικής μεταρρύθμισης του Γουδή. Από τα βασικά ιδρυτικά του μέλη ήταν ο Δημήτρης Γληνός, παιδαγωγός, ο Αλέξανδρος Δελμούζος, παιδαγωγός και ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης, γλωσσολόγος. Στόχος τους ήταν να καλλιεργήσουν το έδαφος για τη διπλή, γλωσσική και εκπαιδευτική, μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη ήταν μέλος του «Εκπαιδευτικού Ομίλου».

Το 1916 έχουμε το χωριστικό κίνημα του Βενιζέλου. Η Ελλάδα χωρίζεται στα δύο, στο κράτος της Αθήνας με το γερμανόφιλο βασιλιά και στο κράτος της Θεσσαλονίκης με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος μπαίνει στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ (με τους Αγγλογάλλους). Οι Γάλλοι και οι Άγγλοι πιέζουν, ακόμα και με στρατιωτικά μέσα (βομβαρδισμός της Αθήνας από τη θάλασσα), το βασιλιά να φύγει τελικά από την Αθήνα.

Ενώνεται πάλι η Ελλάδα σε μια κυβέρνηση το 1917. Ο Βενιζέλος κατεβαίνει στην Αθήνα και εγκαθίσταται εκεί να κυβερνήσει. Το 1917 λοιπόν, στην κυβέρνηση του Βενιζέλου, διορίζονται «άνωτεροι επόπτες Δημοτικής Εκπαίδευσεως» ο Αλέξανδρος Δελμούζος και ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης, δηλαδή η καρδιά του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Είναι σαν να τους λείει ο Βενιζέλος: Ελάτε και κάνετε αυτά που σχεδιάζατε από το 1910. Τότε δημιουργούνται νέα Αναγνωστικά, που αλλάζουν ριζικά το τοπίο στο σχολείο.

Βασικά γνωρίσματα των Αναγνωστικών της μεταρρύθμισης του Βενιζέλου είναι: Η δημοτική γλώσσα για πρώτη φορά, μηνύματα για την προαγωγή της κοινωνικής αλληλεγγύης, κοινοτικά έργα, αλληλοβοήθεια, κοινωνική πειθαρχία, λαϊκός πολιτισμός. Είναι η εποχή της έξαρσης της λαογραφίας, με τον Νίκο Πολίτη. Εκείνη την περίοδο αρχίζει να δημιουργείται λαογραφικό ρεύμα στην Ελλάδα, να μελετούν την ηθογραφική πλευρά, την ελληνική παράδοση.

Το σπουδαιότερο βιβλίο αυτής της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, είναι «Τα ψηλά βουνά» του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Είναι το πιο συζητημένο Αναγνωστικό της Γ΄ τάξης, (στην Γ΄ τάξη διδάχθηκε). Ήταν το σύμβολο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του Βενιζέλου. Σήμανε την τομή στην ιστορία των Αναγνωστικών και τελικά κατέληξε να είναι το πλέον ταλαιπωρημένο scho-



λικό βιβλίο. Φανταστείτε ότι το 1920, όταν ο Βενιζέλος έχασε τις εκλογές και επανήλθαν στο κράτος οι βασιλικοί (το Νοέμβριο του 1920), διοργάνωναν κα- νιβαλικές εκδηλώσεις σε όλα τα χωριά. Το μάζευαν στις πλατείες και το έκαιγαν!

«Τα ψηλά βουνά» επανήλθαν στα σχολεία για ένα μόνο σχολικό έτος, στη μεταπολίτευση του 1974, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Αν θέλετε, να πούμε με δυο λόγια τι ήταν «Τα ψηλά βουνά». Ήταν μια ενιαία συνεχιζόμενη αφήγηση που μιλούσε για μια τάξη 25 παιδιών, που έφυγαν για το καλοκαίρι τους και πήγαν διακοπές στο βουνό, με εφόδια που τους είχαν ετοιμάσει οι γονείς τους και αφού είχαν συζητήσει με το δάσκαλό τους τι θα κάνουν. Αλλά... πήγαν τα 25 παιδιά και ζήσανε μό- να τους επάνω στο βουνό, σε μια κατασκήνωση μέσα στο δάσος, την οποία τους την είχαν ετοιμάσει από πριν οι δικοί τους.

Εκεί ζούσαν αυτοδιοικούμενα τα παιδιά. Πήγαιναν και στην εκκλησία του γειτονικού χωριού και εκ- κλησιάζονταν, πήγαιναν και στο κοντινό μοναστή- ρι, πήγαν επίσκεψη στους βλάχους, στους βοσκούς, και είδαν πώς φτιάχνεται το τυρί, πώς πλέκουν, πώς κεντάνε, πώς είναι ο αργαλειός (η λαϊκή παράδοση που λέγαμε...), δούλεψαν όλα μαζί να φτιάξουν ένα δρόμο κλπ.

Αλλά, το βιβλίο κατηγορήθηκε ότι προήγαγε τον μπολσεβικισμό. Τα παιδιά ζούσαν μόνα τους, χω- ρίς δάσκαλο και χωρίς γονιό, άρα ήσαν... «αναρχι- κά». Βγήκαν διάφορες τέτοιες κατηγορίες. Όμως το Αναγνωστικό αυτό είχε αγαπηθεί πάρα πολύ από τα παιδιά. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι στα μικρά σχολεία, που διδάσκονταν όλες οι τάξεις μαζί, όταν η Γ΄ τά- ξη είχε Ανάγνωση, σταματούσαν όλοι οι άλλοι κάθε δραστηριότητα, για να ακούσουν τη συνέχεια. Ήταν ένα μικρό σίριαλ, θα λέγαμε σήμερα. Κάθε κεφάλαιο, που ήταν ένα ημερήσιο μάθημα ανάγνωσης, έδινε μια συνέχεια από την περιπέτεια των 25 παιδιών.



Το 1918 ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και ο Επαμεινώνδας Παπαμιχαήλ, ο οποίος αργότερα πήρε το ψευδώνυμο Νώντας Έλατος, δημιούργησαν ένα άλλο Αναγνωστικό για την Γ΄ Δημοτικού. Τίτλος του: «Αναγνωστικό». Από την ίδια συγγραφική ομάδα εκδόθηκε και Αναγνωστικό για την Δ΄ Τάξη. Είχε τίτλο: «Η πατρίδα μας-Αρχαία και νέα εποχή».

Την 1η Νοεμβρίου του 1920 είπαμε ότι ο Βενιζέλος έχασε τις εκλογές. Επιστρέφει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Τον ίδιο μήνα διορίζεται «Επιτροπεία προς εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας των Δημοτικών Σχολείων». Η επιτροπή αυτή, αφού εξέτασε τα βιβλία της περιόδου 1917-1920, της μεταρρύθμισης του Βενιζέλου, έβγαλε απόφαση «να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τα συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα Αναγνωστικά βιβλία, ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως. Να συγγραφούν νέα, εν γλώσση συμφώνως προς τας εν τη παρούση εκθέσει διατυπωθείσας αρχάς». Αυτή ήταν η απόφαση της «επιτροπείας».

Βγαίνουν τότε και απαντούν γράφοντας δύο βιβλία, ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτρης Γληνός, οι οποίοι ήσαν οι πρωταγωνιστές αυτής της μικρής τριετούς επανάστασης στα σχολεία. Το ένα είναι η απάντηση του Μανώλη Τριανταφυλλίδη, με τίτλο: «Πριν καούν». Εκδόθηκε το 1921, και αντικρούει τα επιχειρήματα της έκθεσης της «επιτροπείας». Είναι βιβλίο αφιερωμένο «στους δασκάλους που δίδαξαν» τα νέα Αναγνωστικά.

Το άλλο είναι του Δημήτρη Γληνού, με ψευδώνυμο Αντώνης Γαβριήλ, κι έχει τίτλο: «Οι χοίροι υίζουσιν, τα χοιρίδια κοιζωσιν, οι όφεις ιύζουσιν και τα παιδιά κοιμώνται». Από τον τίτλο ήδη διαφαίνεται ο δριμύς σκωπτικός χαρακτήρας του κειμένου του Γληνού για την απόφαση της «επιτροπείας». Οι φράσεις του είναι παρμένες από το Αλφαβητάριο που ήταν στα σχολεία προ του 1917. Είναι σαν να τους λέει ότι επιχειρούν να πωγουρίσουν το σχολείο στην άκρα καθαρεύουσα και σε γλωσσικούς τύπους όπως: «οι όφεις ιύζουσιν».

Θα βοηθούσε πολύ στην κατανόηση των παρακάτω, εάν κάναμε μια συνοπτική ιστορική αναδρομή στα χρόνια αμέσως μετά το 1920, μετά δηλαδή από τις εκλογές που έχασε ο Βενιζέλος. Ας δούμε μερικά βασικά γεγονότα αυτής της ασταθούς και ανήσυχης περιόδου.

Το 1922 έχουμε ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας (της ΔΟΕ) και καθιέρωση της μετεκπαίδευσης των δασκάλων. Μικρασιατική καταστροφή, παραίτηση βασιλιά Κωνσταντίνου, νέος βασιλιάς ο Γεώργιος ο Β΄, δίκη και εκτέλεση των «έξι».

Το 1923, απομάκρυνση Γεωργίου του Β΄, κυβέρνηση Βενιζέλου πάλι.

Το 1924 ανακήρυξη της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Σε αυτό το φωτεινό διάλειμμα δημοκρατίας (1924) ο Αλέξανδρος Δελμούζος

αναλαμβάνει διευθυντής στο Μαράσλειο Διδασκαλείο και ο Δημήτρης Γληνός γίνεται διευθυντής στην Παιδαγωγική Ακαδημία, δηλαδή επιστρέφουν πάλι οι πρωταγωνιστές της μεταρρύθμισης του 1917.

Όμως η αντίδραση καιροφυλακτεί. Με το που αναλάβανε, ξεσπάει το σκάνδαλο των Μαρασλειακών. Όργιο ανυπόστατων συκοφαντιών με στόχο τη Ρόζα Ιμβριώτη, παιδαγωγό που είχε κληθεί να διδάξει το μάθημα της Ιστορίας στο Διδασκαλείο.

Ακολουθεί το 1925 η δικτατορία του Πάγκαλου, απολύονται ο Γληνός και ο Δελμούζος, κλείνει το Μαράσλειο και το Διδασκαλείο.

Το 1927 έχουμε διάσπαση της ΔΟΕ και διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Εμφανίζονται πλέον ιδεολογικές αντιθέσεις μεταξύ «Αριστερών» και «Συντηρητικών» και ανάλογες διασπαστικές κινήσεις μέσα στα σωματεία αυτά, που είχαν στόχο να αναδιοργανώσουν την εκπαίδευση.

Το 1927 έχουμε νέα κυβέρνηση Βενιζέλου.

Το 1929 νέα προσπάθεια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης από τον Βενιζέλο.

Το 1932 κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη.

Το 1933 κυβέρνηση Βενιζέλου ως τον Ιανουάριο και από το Μάρτιο κυβέρνηση Τσαλδάρη.

Είναι μια περίοδος, κατά την οποία αλλάζουν οι κυβερνήσεις συνεχώς. Το 1935 γίνεται αποτυχημένο κίνημα των Βενιζελικών, με αποτέλεσμα την επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου του Β΄. Γενικά θα λέγαμε ότι είναι μια περίοδος πολιτικής αστάθειας, από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 έως το 1935. Σταματάω στο 1935, γιατί μετά έρχεται το 1936, η χρονιά που αρχίζει η δικτατορία του Μεταξά.

Όμως παρά την αναστάτωση στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας, στο χώρο των Αναγνωστικών παρατηρείται μια –όπως την ονομάζω– «χρυσή περίοδος». Και τούτο γιατί δεν υπήρχε κυβέρνηση, που θα είχε τον κατάλληλο χρόνο παραμονής της στην εξουσία, ώστε να μπορούσε να ελέγξει την κατάσταση στην παιδεία.

Ο κάθε υπουργός Παιδείας που ανέβαινε, παρέμενε για ένα εξάμηνο ή για ένα χρόνο το πολύ. Με το που προσπαθούσε να βάλει μια σειρά δική της η κάθε κυβέρνηση που αναλάμβανε, μια άλλη κυβέρνηση ερχόταν και ανέτρεπε τα μέτρα της. Σε αυτό το κλίμα αστάθειας, οι δημιουργοί Αναγνωστικών έμειναν ελεύθεροι να δημιουργούν.

Υπήρχε ελευθερία στους συγγραφείς σχολικών βιβλίων, γίνονταν συνεργασίες λογοτεχνών με εκπαιδευτικούς και με εκδότες που εξέδιδαν Αναγνωστικά και βιβλία μαθημάτων και τα πουλούσαν μέσω της αγοράς στα σχολεία. Γιατί τα σχολικά τους βιβλία τα αγόραζαν τότε τα παιδιά.

Τα Αναγνωστικά όλη αυτή την περίοδο εκδίδονται από εκδοτικούς οίκους και διακινούνται στην ελεύθερη αγορά. Το κράτος είχε το μοναδικό καθήκον να ελέγχει τη νομιμότητά τους, να τα εγκρίνει. Δηλαδή συνεργάζονταν ένας συγγραφέ-

ας και ένας εκπαιδευτικός κάτω από τη στέγη ενός εκδοτικού οίκου, φτιάχνανε το Αναγνωστικό για μια τάξη, το πήγαιναν για έγκριση στο Υπουργείο, παίρνανε την έγκριση και τότε το βιβλίο μπορούσε να μπει στα σχολεία, αν θα το επέλεγαν οι δάσκαλοι της κάθε τάξης. Έτσι έχουμε πάρα πολλά Αναγνωστικά. Δεν υπήρχε ένα βιβλίο για όλη την Ελλάδα. Οι δάσκαλοι επέλεγαν το Αναγνωστικό που θα δίδασκαν, από μια μεγάλη λίστα εγκεκριμένων.

Στη μεσοπολεμική γενιά δημιουργών, παρατηρείται απομάκρυνση από τους ακαδημαϊκούς, τους «μεγάλους», που είδατε στην αρχή. Στη νέα αυτή γενιά δημιουργών Αναγνωστικών, κατά το μεσοπόλεμο, κοντά σε ορισμένους παλαιούς, όπως ήταν ο Νιρβάνας, ο Ξενόπουλος, ο Καρκαβίτσας, που ήταν και ακαδημαϊκοί, εμφανίζονται νέοι συγγραφείς, όπως η Ρόζα Ιμβριώτη, που την είδαμε να είναι η πέτρα του σκανδάλου στα «Μαρασλειακά», η Μυρσίνη Κλεάνθους-Παπαδημητρίου, ο διηγηματογράφος Δημοσθένης Βουτυράς, ο παιδαγωγός Μιχάλης Παπαμαύρος, ο Αριστοτέλης Κουρτίδης, ο Γεώργιος Κονιδάρης, ο Νώντας Έλατος, ο Δημοσθένης Ανδρεάδης, ο Δημήτρης Ζήσης, κ.ά.. Κυρίως είναι λογοτέχνες, δάσκαλοι ή στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (επιθεωρητές δηλαδή).

Θα δείτε σε διαφάνειες τα εξώφυλλα από πολλά Αναγνωστικά αυτής της περιόδου. Θησαυρός ολόκληρος! Βλέπετε τα «Τα καλά μαθήματα» της Γαλάτειας Καζαντζάκη, κυκλοφόρησε το 1928-1929. Είναι νεότερη δουλειά της συγγραφέως. Η «Οδύσσεια» του Μιλτιάδη Βρατσάνου το 1921, άλλη «Οδύσσεια» του Δημοσθένη Ανδρεάδη, επιθεωρητή. Είναι καταπληκτικό βιβλίο, έχει μια πολύ ωραία αφήγηση της Οδύσσειας. Ήταν Αναγνωστικό της Γ' τάξης. Άλλο Αναγνωστικό των: Γρηγορίου Ξενόπουλου – Γεωργίου Κονιδάρη «Ο καλός δρόμος» για τη Β' τάξη.

Οι εικονογραφήσεις, όπως βλέπετε, έχουν απομακρυνθεί από τον αυστηρό τύπο που είχαν πριν από το 1917. Και άλλο, «Ο πύργος του Βοσπόρου» των Ξενόπουλου - Κουρτίδη - Κονιδάρη. Άλλο για τη Β' τάξη του 1924, «Τα παιδιά», έργο της Μυρσίνης Κλεάνθους και του Μιχάλη Παπαμαύρου, του γνωστού αριστερού παιδαγωγού.

Για την Γ' τάξη του 1924, «Ο ήλιος». Εδώ πρέπει να θυμίσω, σε όσους είχατε παρακολουθήσει την προηγούμενη διάλεξη, ότι υπήρχε το περίφημο Αλφαβητάριο «Ο ήλιος» του 1917. Βλέπουμε μίμηση τίτλου και εικόνας αυτού του αλφαβηταρίου.

Από τη μεταρρύθμιση του 1917 δύο βιβλία άφησαν εποχή, «Ο ήλιος» ως Αλφαβητάριο και «Τα ψηλά βουνά» για την Γ' τάξη. «Ο ήλιος» είχε εμπνεύσει και άλλα Αναγνωστικά. Εδώ βλέπετε τον «Ήλιο» για την Γ' τάξη, του Νώντας Έλατου και του Δημοσθένη Βουτυρά το 1924. Εδώ το ίδιο σε διαφορετική έκδοση του 1925.

Βλέπετε κι άλλα Αναγνωστικά, όπως: των Δ. Δούκα – Δ. Δεληπέτρου και Ρόζας Ιμβριώτη «Η ζωή του παιδιού», και άλλο από τους Δ. Δούκα και Δ. Δεληπέτρου



(δημοδιδασκάλους), «Ο κόσμος του παιδιού» για τη Β΄ τάξη το 1932.

Ένα καλαίσθητο Αναγνωστικό για τη Δ΄ τάξη εκδόθηκε το 1934, με τίτλο «Στάθης Σταθάς». Αρμονική συνεργασία ενός παιδαγωγού, του επιθεωρητή Δημοσθένη Ανδρεάδη και ενός γνωστού συγγραφέα, του Στράτη Μυριβήλη.

Έχουμε λοιπόν πλούσια παραγωγή σχολικών βιβλίων για όλες τις τάξεις. Βλέπετε, για την Ε΄ τάξη στην καθαρεύουσα, «Αναγνωστικόν της καθαρευούσης», του Δημοσθένη Ανδρεάδη, επιθεωρητού. «Παιδικά αναγνώσματα» για την ΣΤ΄ τάξη, του Παναγή Δημητράτου. «Βασανισμένα και δοξασμένα χρόνια», των Κουρτιδή - Κονιδάρη. Περιέχει πολλές σελίδες με θεματολογία κυρίως από το '21. «Ταξίδια», των Νιρβάνα - Ζήση - Δαμασκηνού, για την Ε΄ τάξη. «Το ραζακί σταφύλι», για τη Δ΄ τάξη, των Ανδρέα Καρκαβίτσα και Νώντα Έλατου. Περιλάμβανε διηγήματα του Καρκαβίτσα. Ο Καρκαβίτσας όμως είχε πεθάνει 10 χρόνια πριν. Το βιβλίο αυτό βγήκε το 1932, αλλά έχει το όνομά του, γιατί ο Νώντας Έλατος, φίλος και συνεργάτης του γνωστού συγγραφέα, πήρε τα διηγήματα του Καρκαβίτσα, τα συντόμευσε και τα προσάρμοσε για τα παιδιά.

«Το ραζακί σταφύλι», που δίνει τον κεντρικό τίτλο στο βιβλίο, είναι ένα καταπληκτικό διήγημα, το οποίο αναφέρεται στην ξενιτιά και το νόστο. Έχει έναν ήρωα, ο οποίος βρίσκεται στη Γερμανία και πεθαίνει άρρωστος. Ο συγγραφέας, που αφηγείται την ιστορία σε πρώτο πρόσωπο, τον επισκέπτεται και ο άρρωστος τού ζητάει να του φέρει ένα τσαμπί ραζακί σταφύλι να δοκιμάσει, προτού να ξεψυχήσει. Είναι μια καταπληκτική, πολύ συγκινητική ιστορία. Πού να βρει στη Γερμανία χειμώνα καιρό ραζακί σταφύλι. Βρήκε κάπου κάτι που έμοιαζε με σταφύλι, μια αγουρίδα, του το πήγε και του το έβαλε στο στόμα. Ο άρρωστος έδειξε πως ξινίστηκε, του χαμογέλασε και πέθανε. Βέβαια δεν είναι για παιδιά της Δ΄ τάξης τέτοια διηγήματα





σήμερα, αλλά για την εποχή εκείνη ήταν ένα εκπληκτικό διήγημα, που δείχνει πολύ τη λατρεία προς τον τόπο, το νόστο, την αγαπτική σχέση με την πατρίδα.

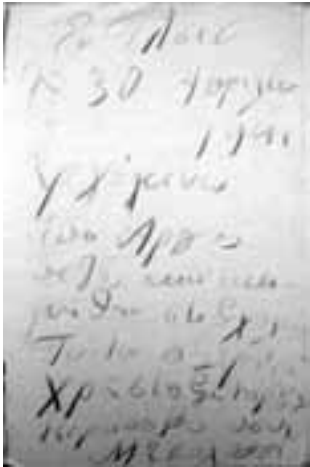
Εδώ βλέπετε «Το ραζακι σταφύλι» πάλι, σε άλλη έκδοση, πάντα των Καρκαβίτσα - Έλατου. «Στα παλιά χρόνια», των Κουρτίδη - Κονιδάρη, το οποίο κυρίως αναφέρεται στην αρχαία ελληνική ιστορία, για τη Δ' τάξη. Δε φαίνεται να πήρε έγκριση, γιατί δεν έχει τη σχετική υπουργική απόφαση στο οπισθόφυλλο, όπως είχαν όλα τα εγκεκριμένα, για να μπορούν να μπουν στα σχολεία.



Κοιτάξτε ένα Αναγνωστικό της Θεώνης Δρακοπούλου-Μυρτιώτισσας, «Τα κρινολούλουδα» για τη Β' τάξη. Είναι σχισμένο, όπως το βρήκα σε ένα σχολείο. Η έκδοση είναι του 1934. Θα σας δείξω μια σελίδα, η οποία έχει ενδιαφέρον. Κάποιος στρατιώτης, με την πώση του μετώπου του '41, όταν μπήκαν οι Γερμανοί, βρέθηκε να ταξιδεύει μόνος του για να γυρίσει στην πατρίδα του. Περαιστικός από το χωριό εκείνο, βρήκε καταφύγιο μέσα στο σχολείο και πέρασε τη νύχτα, στις 20 Απριλίου του 1941. Σας θυμίζω ότι οι Γερμανοί μπήκαν στις 2 Απριλίου του '41 στην Ελλάδα. Διαλύθηκε το μέτωπο και οι στρατιώτες, με τα πόδια πήραν τους δρόμους, για να πάνε στον τόπο τους. Ένας φαντάρος από αυτούς λοιπόν είναι που γράφει πάνω στο βιβλίο το αποτύπωμά του: «Εν Πιτσίω, 30 Απριλίου 1941. Ερχόμενος από Άργος πεζός και εκκοιμήθην στο σχολείο ετούτο. Ο στρατιώτης Χρήστος Σωτηρόπουλος, Κεράσοβο Μεσολογγίου». Ίσως είναι το δικό μας χωριό, το Πιτσά. Είναι πραγματικά συγκινητικό το σημείωμα. Ένα ζωντάνεμα της ιστορίας.



Το ίδιο Αναγνωστικό της Β' το βλέπουμε σε άλλη έκδοση εδώ. Είναι του 1939, μέσα στη δικτατορία του Μεταξά. Στη διαφάνεια είναι τώρα μια φωτογραφία από τη Βούλα Παπαϊωάννου, τη μεγάλη φωτογράφο. Είναι φωτογραφία του 1950 από κάποιο σχολείο. Κοιτάξτε τα πέδιλα των παιδιών, τα ρούχα τους... σε ποια κατάσταση βρίσκονταν. Αυτό που ενδιαφέρει



περισσότερο για το θέμα μας, είναι η λεπτομέρεια που θα δείτε: Το βιβλίο που κρατάνε τα παιδιά, είναι τα «Κρινολούλουδα».

Ερχόμαστε στην 4η Αυγούστου 1936. Σημαίνει το τέλος για τη μεγάλη ποικιλία Αναγνωστικών και συγγραφέων. Με τη δικτατορία Μεταξά, μπαίνει «τάξη» και κρατικός έλεγχος στο χώρο των σχολικών βιβλίων. Για πρώτη φορά δημιουργείται ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΔ). Τότε ξεκίνησε και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Σήμερα λέγεται «Οργανισμός Εκδοσης Διδακτικών Βιβλίων», είναι το ίδιο. Βλέπετε στα εξώφυλλα τα σύμβολα της δικτατορίας. Οι συγγραφείς: Ζήσης, Κοντογιάννης, Δαμασκηνός και άλλοι αποτελούν μια νέα δυναμική γενιά, μαζί με κάποιους παλαιμάχους όπως Παύλος Νιρβάνας. Αναγνωστικών της Στ' τάξης, «Για την πατρίδα». Πάλι κι εδώ τα σύμβολα θυμίζουν την αισθητική της δικτατορίας. Η φασιστική νεολαία, με τις στολές τους, εικονίζονταν στα εξώφυλλα κάποιων Αναγνωστικών της περιόδου αυτής.



Της Γ' τάξης αυτό. Διαβάζουμε μέσα: «Είσατε Ελληνόπουλα και είναι μεγάλο πράγμα να είναι κανείς Έλλην!» «Ο μεγάλος κυβερνήτης / πάντα εμπρός μας οδηγεί, / με το μεγάλο βασιλιά μας εμπρός, / πάντοτε εμπρός...». Δηλαδή υπήρχε ανοιχτή προπαγάνδα. Εδώ βλέπουμε ένα Αναγνωστικό για την ΣΤ' τάξη, του Κοντογιάννη, είναι του 1940. Πάλι με τη φασιστική νεολαία, το 1943. Εδώ έχουμε το 1939 και το 1946, το ίδιο βιβλίο, του Γεωργίου Μέγα με διαφορετικά εξώφυλλα. Κοντογιάννης - Κοντόπουλος - Νιρβάνας και Ζήσης πάλι, για την ΣΤ' τάξη, το 1947. Έχει πολύ ωραία εικονογράφηση του Γεωργίου Λιδάκη.



Κοιτάξτε παραλληλισμός. Είναι ο ίδιος ζωγράφος βέβαια, που το 1940 είχε ζωγραφίσει το ξώφυλλο με τη φασιστική νεολαία. Το 1947, έχει φύγει πα ο Μεταξάς, τους έβγαλε τη στολή, αλλά κράτησε το ίδιο σκηνικό. Δύο παιδιά φυτεύουν ένα δέντρο. Δείχνει διάθεση για αναδιοργάνωση, διάθεση για πρό-



οδο. Κοιτάζτε όμως πώς το ίδιο μοτίβο πέρασε μετά, το 1954, σε άλλον εικονογράφο. Το 1947 ο Λιδάκης στην Στ΄ τάξη, το 1954 ο Μανουσάκης στο Αναγνωστικό της Β΄ τάξης, πάλι με δύο παιδιά, ένα αγόρι κι ένα κορίτσι, να προσπαθούν να φυτέψουν ένα δέντρο.

Ας δούμε τα περιεχόμενα του 1947 της Ε΄ τάξης: «Πεζογραφήματα στη Δημοτική» και μετά, το άλλο μισό βιβλίο: «Πεζογραφήματα εις την Καθαρεύουσαν». Είχαμε και τις δύο μορφές γλώσσας στην Ε΄ και στην ΣΤ΄ τάξη. Η εικονογράφιση του Λιδάκη. Σταματώ για λίγο σε ένα διήγημα του Καμπούρογλου, «Η διπλή γιορτή».

Είχε μπει στο Αναγνωστικό του 1947. Το θέμα του είναι αυτό που λέμε σήμερα «πολυπολιτισμικό». Μια γερόντισσα χριστιανή και μια συνομήλική της μουσουλμάνα ζουν στην Αθήνα, την τουρκοκρατούμενη, προεπαναστατικά. Είναι η ημέρα του Πάσχα, που συνέπεσε την ίδια μέρα κατά σύμπτωση με το μπαϊράμι των μουσουλμάνων. Στο θόρυβο από τους πανηγυρισμούς που γίνονταν στους δρόμους από χριστιανούς και από μουσουλμάνους, με ξεχωριστούς τρόπους γιορτής, οι δύο μοναχικές αυτές γυναίκες σμίγουν τη μοναξιά τους και γιορτάζουν. Η μία προσφέρει τα κουλούρια και τα κόκκινα αυγά και η άλλη ό,τι είχε στη φτώχεια της για το μπαϊράμι. Έτσι γιορτάσανε μαζί τις μεγάλες γιορτές των θρησκειών τους. Είναι μια πολύ ωραία αφήγηση του Καμπούρογλου. Την προσέχει και την επιλέγει το 1989 ο Θεόδωρος Γιαννόπουλος για το δικό του Αναγνωστικό, της Ε΄ τάξης. Από εκεί το πήρα εγώ και το πρότεινα να μπει στο Αναγνωστικό της ΣΤ΄, του 2006. Βλέπουμε λοιπόν πώς αλληλοεπηρεάζονται οι γενιές δημιουργών.

Εδώ άλλη μια φωτογραφία από σχολείο, στα Κανάλια του Βόλου, τον Ιούλιο του 1946. Είναι πάλι της Βούλας Παπαϊωάννου. Τα παιδιά είναι ξυπόλητα και με φθαρμένα ρούχα.

Κατά την περίοδο της κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην «Ελεύθερη Ελλάδα», όπως ονομαζόταν από το ΕΑΜ, στα ελεύθερα βουνά μας, δημι-





ουργείται κι εκεί μια σειρά Αναγνωστικών για τα ανταρτοκρατούμενα χωριά. Είναι τα «Αετόπουλα» για την Γ΄ και Δ΄ τάξη. Γράφτηκαν με την καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη, γνωστής από τα «Μαρσουλικά» και από άλλα Αναγνωστικά του μεσοπόλεμου. Εδώ βλέπετε μια ανατύπωσή του, «ανατύπωση λευτεριάς» λέει, το 1944 στην Καβάλα. Για τις μεγαλύτερες τάξεις, την Ε΄ και την Στ΄ δημιουργήθηκε από μια ομάδα εκπαιδευτικών με επικεφαλής τον παιδαγωγό Μιχάλη Παπαμαύρο το Αναγνωστικό «Ελευθέρη Ελλάδα». Συμμετείχε ως νεαρός φοιτητής δάσκαλος τότε και ο Χάρης Σακελλαρίου.

Για τον Παπαμαύρο έχω εδώ και ένα σπάνιο Αναγνωστικό του, που είναι χειρόγραφο. Έχει γραφτεί μέσα στη φυλακή της Αίγινας για τους πολιτικούς κρατούμενους. Το χρησιμοποιούσε, για να κάνει μαθήματα σε αγράμματους φυλακισμένους. Ήταν επιπέδου της Γ΄ και Δ΄ τάξης. Έγινε όμως αντιληπτό από τους φύλακες και κατασχέθηκε. Έχει επάνω με κόκκινα γράμματα τη λέξη «κατάσχεται». Είναι όλο φτιαγμένο με το χέρι ενός καλλιγράφου κρατούμενου.

Ακολουθεί η ενότητα με τα Αναγνωστικά από το τέλος του εμφυλίου πολέμου μέχρι το τέλος της δικτατορίας των συνταγματαρχών, δηλαδή από το 1949 έως το 1974. Αυτά τα Αναγνωστικά είναι γνωστά σε εσάς. Αγγίζουμε πλέον τις δικές σας μαθητικές εμπειρίες.

Κοντά σε γνωστούς δημιουργούς από τα παλιότερα Αναγνωστικά, εμφανίζεται μετά τον πόλεμο μια νέα γενιά δημιουργών, που δεν γράφουν δικά τους κείμενα, αλλά παρουσιάζουν συλλογές κειμένων, σύμφωνα με τις προδιαγραφές που ορίζει το υπουργείο Παιδείας. Μερικοί έχουν εμφανιστεί ήδη από την εποχή της δικτατορίας του Μεταξά, που ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων. Ανάμεσα στους δημιουργούς ξεχωρίζουν οι: Ζήσης, Ρωμαίος, Κοντογιάννης, Κοντόπουλος, Μέγας, Καλαματιανός, Γιαννόπουλος, Μακρόπουλος, Παρασκευόπουλος, Δημήτρης Δούκας. Κυρίως είναι εκπαιδευτικοί και στελέχη της εκπαίδευσης, δεν είναι πια συγγραφείς γνωστοί στο πανελλήνιο για τη συγγραφική τους δράση. Είναι καθαρά αναγνωματογράφοι.



Και να ένα από τα Αναγνωστικά της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Αυτό είναι του 1949. Εδώ συναντάμε για πρώτη φορά κείμενα για την 28η



Οκτωβρίου του 1940, εννέα χρόνια μετά. Βλέπετε εικονογράφηση Μανουσάκη. Είναι πολύ ωραία η εικονογράφησή τους και προβάλλονται οι σταθερές αρχές του ελληνισμού. Εδώ βλέπουμε για τη Β΄ τάξη του 1951, «Εργασία και χαρά». Είναι της Χαράς Δημητρακοπούλου, με εικονογράφηση της Λουίζας Μοντεσάντου, η οποία ανήκει στις μεγάλες χαρακτήριες. Είναι ένα καταπληκτικό βιβλίο, πραγματικά συλλεκτικό. Κοιτάξτε την εσωτερική εικονογράφηση. Είναι όλο στολισμένο, όλες οι σελίδες με σχέδια ακόμα και στα περιθώρια. Η Λουίζα Μοντεσάντου κλήθηκε και κατά τη μεταπολίτευση, για να σχεδιάσει μια σειρά από τα Ανθολόγια.

Εδώ έχουμε ένα Αναγνωστικό της Δ΄ Δημοτικού, είναι η πρώτη του έκδοση το 1949, σε εικονογράφηση Σπύρου Πολενάκη. Αυτό το Αναγνωστικό δομικά και θεματολογικά αποτέλεσε πρότυπο για τις επόμενες δεκαετίες. Γλώσσα του δημοτική και καθαρεύουσα, μισό και μισό. Ας δούμε τα περιεχόμενα. Αυτά τα περιεχόμενα καθορίζουν και όλα τα Αναγνωστικά μέχρι το 1974 και μέχρι και μετά το 1974, μέχρι το 1979 θα έλεγα. «Η πατρίδα μας», «Τι είναι η πατρίδα μας», του Πολέμη, «Από την οικογενειακή ζωή», «Από τη ζωή

των παιδιών», «Από τη θρησκευτική ζωή», «Από την κοινωνική ζωή», «Από την αγροτική και θαλασσινή ζωή», «Από τις εθνικές παραδόσεις», «Από τη ζωή των αρχαίων», «Από την εθνική μας ζωή», και ένα κεφάλαιο με τίτλο «Οι φίλοι μας τα πουλιά». Αυτά στο πρώτο μέρος.

Το δεύτερο μέρος είναι στην καθαρεύουσα. Στα περιεχόμενα βλέπουμε: «Οι μύθοι» και ξανά: «Από την οικογενειακή ζωή», «Από την ζωή των παιδιών», «Από την θρησκευτική ζωή», «Από την κοινωνική ζωή», και μετά «Από τον βίον των αρχαίων», «Από την ελληνική φύση», «Πολιτιστικά έργα», «Πατριωτικές σελίδες» και τελειώνει με τον Εθνικό ύμνο. Σε αυτό το μοτίβο κύλησαν τα περισσότερα Αναγνωστικά για τις δεκαετίες που ακολούθησαν. «Τι είναι η πατρίδα μας; Μην είναι οι κάμποι; Μην είναι τα άσπαρτα ψηλά βουνά; Μην είναι ο ήλιος της που χρυσολάμπει;...» Το έχετε ακούσει. Συναντάμε εικόνες από την κατοχή, είναι πολύ πρόσφατα τα γεγονότα εκείνη την περίοδο, και για πρώτη φορά το 1949 βλέπουμε την Κορινθία να εμφανίζεται σε Αναγνωστικό. Είναι η πρώτη αποτύπωση κορινθιακού τοπίου ή κορινθιακού θέματος. Είναι κείμενο για



τη Διώρυγα, σε εικονογράφηση Πολενάκη. Υπάρχει και μία ακόμα εικόνα, έγχρωμη, ολοσέλιδη, στο ίδιο Αναγνωστικό, από τα έργα διάνοιξης της Διώρυγας από τους Ρωμαίους. Σπάνια απεικόνιση.

Το 1953, εμφανίζεται το ίδιο βιβλίο με μικρές αλλαγές. Η εικονογράφηση είναι του Κώστα Θετταλού. Παραμένει το ίδιο περίπου στα θέματα, αλλά αλλάζει η εικονογράφηση. Συναντάμε πάλι τις απεικονίσεις του Ισθμού της Κορίνθου, αλλά από τον Κώστα Θετταλό, πριν ήταν από τον Πολενάκη.

Το Αναγνωστικό για την Ε΄ τάξη του 1949, σε εικονογράφηση Σπύρου Βασιλείου, του μεγάλου μας ζωγράφου, είναι έργο συλλογικό των: Κοντόπουλου - Κοντογιάννη - Καλαματιανού και Γιαννόπουλου. Και άλλη έκδοση της Ε΄ τάξης, πάλι με τον Σπύρο Βασιλείου. Εικαστικά ήταν πραγματικά στολίδια αυτές οι εκδόσεις, με ξυλογραφίες μάλιστα. Μεγάλος αγιογράφος ο Βασιλείου και ζωγράφος.

Στο Αναγνωστικό της Στ΄ τάξης του 1949 συνεργάζεται άλλος μεγάλος χαράκτης, ο Αναστάσιος Αλεβίζος, ο γνωστός Τάσος. Καταπληκτικό στην εικονογράφηση. Τα κείμενα είναι της επιλογής των: Κοντόπουλου - Κοντογιάννη - Καλαματιανού - Γιαννόπουλου και Μακρόπουλου.

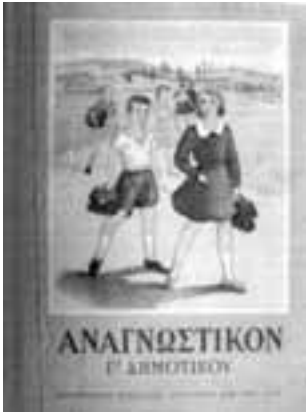
Το Αναγνωστικό του 1952 θυμίζει σε πολλά εκείνο του 1949. Είναι τα ίδια περίπου βιβλία. Αλλάζουν λίγο τα θέματα, μερικά κείμενα αντικαθίστανται. Της Ε΄ τάξης το συναντάμε και το 1972. Ξεκινάει το 1955 η πρώτη του έκδοση, με κείμενα επιλογής του Καλαματιανού, σε εικονογράφηση Αλέξανδρου Αλεξανδράκη, επίσης γνωστού χαράκτη και ζωγράφου. Είχαν επιστρατευτεί πράγματι μεγάλοι καλλιτέχνες. Αυτό είναι από τα πιο ευρηματικά και καλαίσθητα Αναγνωστικά.

Το βλέπουμε στην 5η έκδοση, του 1964.



Όμοιο είναι και της ΣΤ΄ τάξης, με τα ίδια περιεχόμενα, αλλά στην καθαρεύουσα. Εικονογράφηση του Αγήνορα Αστεριάδη, επίσης γνωστού ζωγράφου και χαράκτη. Θα θυμάστε μερικές τέτοιες εικόνες του Αγήνορα Αστεριάδη, όπως την καταστροφή του Δράμαλη.

Σε μια από τις πρώτες εκδόσεις αυτού του βιβλίου της ΣΤ΄, του 1945, υπήρχε κείμενο για τη μάχη του Ελ Αλαμίν, που ήταν τότε πολύ πρόσφατο ιστορικό γεγονός, από τις μάχες δηλαδή του πολέμου με τους Γερμανούς. Αργότερα, το 1954, μπήκε στη θέση του



ένα κείμενο από τον πόλεμο της Κορέας. Σε πολλές επανεκδόσεις αυτού του Αναγνωστικού δημοσιεύτηκαν και ένα σκληρό εθνικιστικό κείμενο από την περίοδο της τουρκοκρατίας, με τη μάνα καπετάνισσα: Τσως να το θυμάστε κάποιοι. Μια μάνα καπετάνισσα που σκοτώνει το γιο της, επειδή έγινε αξιωματούχος του τούρκικου στόλου. Έχει τίτλο «Ο εξωμότης» και έχει συλλεχθεί από το περιοδικό «Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός». Έμεινε ως την πώση της χούντας το κείμενο αυτό. Ο γιος είναι διοικητής του τούρκικου στόλου και μπαίνει στο λιμάνι, στο νησί του, διοικώντας μια ολόκληρη τούρκικη αρμάδα. Καμαρωτός όπως είναι και στολισμένος, πηγαίνει με τους συνοδούς του στο πατρικό του σπίτι, όπου τον περιμένει η καπετάνισσα η μάνα του. Ανεβαίνουν μαζί στο μπαλκόνι. Της δείχνει με καμάρι το στόλο που κυβερνάει και η μάνα του τον σπρώχνει και στον γκρεμίζει κάτω...



Χαρακτηριστικό κείμενο ακόμα, που θα θυμόμαστε πολλές γενιές μαθητών, είναι το «Γραϊκός, Γενίτσαρος και Βενετσάνος». Συναντώνται τρεις νέοι πάνω από το μνήμα του πατέρα τους. Ο ένας είναι Έλληνας, ο άλλος Γενίτσαρος, δηλαδή έχει στρατευθεί στον τούρκικο στρατό, και ο άλλος είναι Βενετσάνος, τον έχουν πάρει οι Βενετσιάνοι. Τελικά διαπιστώνεται ότι είναι όλοι Ελληνόπουλα και αδέρφια, και όπως βρίσκονται πάνω από τον τάφο του πατέρα τους, σμίγουν ξανά. Δείχνει βέβαια και τις ταλαιπωρίες του ελληνισμού και τις κατακτήσεις και όλα αυτά τα παιδομαζώματα που είχαν γίνει από διάφορους λαούς κατακτητές.



Άλλο ένα εμβληματικό Αναγνωστικό εκδόθηκε το 1960. Είναι της Β' τάξης. Εικονογράφος είναι ο Γιώργος Μανουσάκης. Τα κείμενα είναι του Βασιλείου Οικονομίδου. Για πολλά χρόνια κυριάρχησε στη Β' τάξη. Πάλι να θυμίσουμε την επίδραση των εικονογράφων στο εξώφυλλο. Αρχίζει από το 1940, με τα παιδιά της φασιστικής νεολαίας που είναι και τα δύο αγόρια, το 1943 ο ίδιος ζωγράφος τους βγάζει τη φασιστική στολή και ζωγραφίζει αγόρι και κορίτσι, και

το 1960 ο Μανουσάκης το αλλάζει ελαφρά, διατηρώντας το ίδιο βασικό μοτίβο.

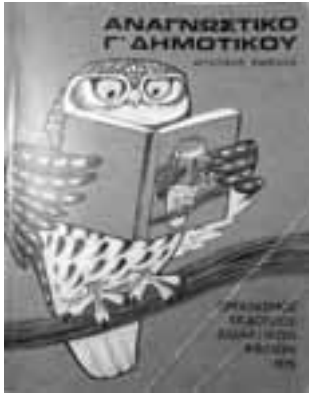


Το 1964 έχουμε μια νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Γίνεται προσπάθεια αλλαγής των βιβλίων, η οποία όμως δεν πρόλαβε να φανεί στα σχολεία. Έγινε από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου κατά την περίοδο 1963-1965. Εφαρμόστηκε η δημοτική γλώσσα σε όλες τις τάξεις, επιδιώχτηκε και αλλαγή θεματολογίας στα Αναγνωστικά. Δεν ολοκληρώθηκε όμως αυτή η αλλαγή. Ακολούθησαν τα Ιουλιανά το 1965, κυβερνητική αλλαγή και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967.

Το Σεπτέμβριο του 1968 έρχονται τα «Αναγνωστικά της χούντας» με σαφή επιστροφή της καθαρεύουσας και με την εμμονή σε εθνοκεντρικά και θρησκευτικά θέματα. Και πάντα το σύμβολο της δικτατορίας με το «πουλί» στην αρχή κάθε βιβλίου. Το Αναγνωστικό αυτό της Δ' παραμένει σχεδόν το ίδιο, όπως ήταν αμέσως μετά τον πόλεμο, με τα ίδια περίπου θέματα. Εικονογράφος παραμένει ο Τάσος, μόνο ότι έχουν μετασκευαστεί γλωσσικά τα κείμενα. Εδώ συναντάμε και το «Καλύτερον συστατικόν».



Θα σας πω με δυο λόγια τι περιέχει, να καταλάβετε. Σήμερα στα Αναγνωστικά δε λέμε στα παιδιά τίποτα για καλή συμπεριφορά, για το πώς πρέπει να φέρονται, έχουμε σχεδόν αφήσει εντελώς το μέρος της συμπεριφοράς και της διαγωγής των παιδιών. Το «Καλύτερον συστατικόν» περιγράφει μια σκηνή σε ένα γραφείο που ζητάει υπαλλήλους. Πηγαίνουν δύο υπάλληλοι. Ο ένας ντυμένος καλά με το κοστούμι του και με το καπέλο του, κοσμιότατος. Ο άλλος ήταν αγενής και ατημέλητος, αλλά είχε βάλει γνωστούς να τον συστήσουν. Τελικά επιλέχθηκε να πάρει τη θέση, αυτός που ήταν κόσμιος στην εμφάνιση και ο οποίος, όταν μπήκε μέσα χαιρέτησε ευγενικά



και έβγαλε το καπέλο του. Γενικά περνούσε μια διδασκαλία χρηστής διαγωγής. Τώρα τα έχουμε αφήσει όλα στη χυδαιότητα της τηλεόρασης. Αυτή μόνο «διδάσκει διαγωγή».

Το 1972, μέσα στη δικτατορία, εμφανίζεται στη Β' τάξη αλλαγή στο Αναγνωστικό. Το δημιουργεί η Αγγελική Βαρελά, γνωστή συγγραφέας στην παιδική λογοτεχνία. Η εικονογράφηση έγινε από τον Παύλο Βαλασάκη, επίσης εξαιρετικό ζωγράφο. Για πρώτη φορά το βιβλίο περιέχει και ασκήσεις για τα παιδιά, κάποια ερωτήματα για να απαντήσουν κλπ.

Ας ρίξουμε και μια ματιά σε Αναγνωστικά που δημιουργήθηκαν στις χώρες του τότε «υπαρκτού σοσιαλισμού», όπου υπήρχαν Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες.



Την περίοδο μετά τον πόλεμο μέχρι και μετά τη δικτατορία, στις τότε «σοσιαλιστικές χώρες» λειτουργούσαν σχολεία για τα Ελληνόπουλα. Τα Αναγνωστικά αυτών των σχολείων... –σύμφωνα με τις ερευνήτριες, Άννα Ματθαίου και Πόπη Πολέμη– «αντικατοπτρίζουν με σαφήνεια τη διαδρομή από το πρότυπο μιας εθνικής παιδείας με σοσιαλιστικό περιεχόμενο, προς την ελληνικότητα και το νόστο». Δηλαδή είχαν και ιδεολογία σοσιαλιστική, μιας και ήσαν σε χώρες του υπαρκτού τότε σοσιαλισμού, αλλά καλλιεργούσαν την αγάπη για τον ελληνισμό, την ελληνολατρία και την πατριδολατρία. Μεγάλωναν τα παιδιά με το όνειρο της επιστροφής στην πατρίδα. Μπορώ να πω ότι ήταν πιο πατριδολατρικά από ό,τι ήταν τα βιβλία μέσα στην Ελλάδα. Βέβαια είχαν και πολλές αναφορές και συνηματολογικά κείμενα για το αντάρτικο και για την Αριστερά της εποχής.



Βλέπουμε εδώ το Αναγνωστικό της Β' τάξης «Η φωνή του Μπούλκες», που εκδόθηκε το Μάη του 1948. «Ανταρτάκι διαβαίνει...» κλπ. Αναγνωστικό της Δ' τάξης, Βαρσοβία 1957. Αναγνωστικό της Ε' τάξης, Βαρσοβία του 1970, συγγραφέας του ο Γιάννης Κούρτης.

Να δούμε περιεχόμενα σε αυτό το βιβλίο. Ανοίγει

με το ποίημα «Πατρίδα» του Λορέντζου Μαβίλη, αυτό που είχαμε δει και σε ένα Αναγνωστικό Δ' στην Ελλάδα. «Τι είναι η πατρίδα μας; Μην είναι η θάλασσα; Μην είναι οι κάμποι; Μην είναι τα άσπαρτα ψηλά βουνά;...». Στα περιεχόμενα βλέπουμε δύο ομάδες κειμένων: «Από την ελληνική φύση και ζωή» 70 σελίδες, «Από την Ιστορία της πατρίδας μας» 100 σελίδες. Στο δεύτερο μέρος έχει κείμενα για: «Αρχαία Ελλάδα, Βυζαντινοί χρόνοι, Τουρκοκρατία, Επανάσταση του '21, Κατοπνικοί αγώνες, Εθνική Αντίσταση, Σημερινοί αγώνες». Τα 3 τελευταία κεφάλαια είναι στρατευμένα στην ιδεολογία του σοσιαλισμού. Τα προηγούμενα κεφάλαια είναι ελληνολατρικά. Το βιβλίο κλείνει με το ποίημα του Νικηφόρου Βρεττάκου «Υμνος της Ειρήνης». Αυτή περίπου είναι η θεματολογία όλων των Αναγνωστικών των πολιτικών προσφύγων.

Άλλο Αναγνωστικό, τυπωμένο στη Βαρσοβία το 1976, για τη Δ' τάξη. Έχει κείμενα και ποιήματα Γιώργου Κοτζιούλα, Έλλης Αλεξίου, Ζαχαρία Παπαντωνίου, Γεωργίου Δροσίνη, Διονυσίου Σολωμού, Ανδρέα Καρκαβίτσα, Στασινόπουλου, αλλά και τον ύμνο του ΕΛΑΣ. Άλλο ένα Αναγνωστικό, για την 8η τάξη αυτό, έχει ποιήματα πάλι Παλαμά, Ρήγα, Βάρναλη, Σολωμού, Σουρή, Μακρυγιάννη, Ξενόπουλου, Καρκαβίτσα. Τυπώθηκε τον Οκτώβρη του 1972 σε 6.000 αντίτυπα για την 8η τάξη.

Πέρασαν τα χρόνια, άλλαξαν τα πράγματα κι εδώ και εκεί και στον κόσμο όλο. Το 2008 μια δημοσιογραφική αποστολή σε Δημοτικά Σχολεία στη Βουλγαρία, για τα Ελληνόπουλα της τρίτης γενιάς πρώην πολιτικών προσφύγων, που δεν απαγορευόταν πια να γυρίσουν στην Ελλάδα, αλλά παρέμεναν εκεί για ποικίλους λόγους, διαπίστωσε ότι διδάσκονταν την ελληνική γλώσσα με τα κρατικά βιβλία της μητέρας πατρίδας. Οι φωτογραφίες που δημοσιεύθηκαν, έδειχναν στα χέρια των παιδιών, τα Αναγνωστικά που είχαμε εδώ από το 1983 έως το 2006. Το 2008 που έχει γίνει το ρεπορτάζ, στην Ελλάδα είχαν αλλάξει τα βιβλία. Το ελληνικό κράτος τους είχε στείλει τα βιβλία τα προηγούμενα.

Και ακολουθεί η ενότητα της μεταπολίτευσης. Δε θα σταθώ σε αναλύσεις, επειδή ήδη υπάρχουν γνωστές σε όλους σας εικόνες. Αρχή της μεταπολίτευσης, 1974-1975, με κυβέρνηση Κων/νου Καραμανλή. Είχαμε μια ενδιαφέρουσα καινοτομία. Με το που έρχεται ο Καραμανλής, δημιουργείται μια ομάδα παιδαγωγών που προτείνει να μπει η λογοτεχνία στα δημοτικά σχολεία. Έτσι γεννήθηκαν τα Ανθολόγια. Ήταν μια αλλαγή πολύ σημαντική. Βέβαια δε διαθέτανε οι δάσκαλοι πολύ χρόνο να τα διδάσκουν. Όμως είναι καταπληκτικά βιβλία. Ένα τεύχος για την Α' και Β', ένα για την Γ' και Δ', και ένα για την Ε' και ΣΤ'. Το πρώτο είχε εικόνες και κοσμήματα της Λουίζας Μοντεσάντου, της οποίας σας είχα δείξει και παλιότερα ένα Αναγνωστικό. Είχε πάρα πολύ ωραίες ζωγραφίες. Το δεύτερο είχε εικονογράφηση του Γιώργου Βαρλάμου, του γνωστού ζωγράφου. Και το



τρίτο ήταν του Αγήνορα Αστεριάδη.

Υπήρξε κάποια ανανέωση και στα Αναγνωστικά. Για παράδειγμα: το «Αναγνωστικόν» που είχαμε δει πριν, τώρα έγινε «Αναγνωστικό», κόπηκε το τελικό «ν», επανήλθε στα σχολεία η δημοτική γλώσσα. Το «ν» σηματοδοτεί τις αλλαγές στην παιδεία... Τα «Ψηλά βουνά» που σας είχα δείξει ως Αναγνωστικό της Γ' τάξης της περιόδου 1917-1920 επανήλθαν μόνο για ένα χρόνο, το 1974. Ήταν σε αυτή την έκδοση που βλέπετε. Γιατί αυτή η επαναφορά; Γιατί στην Γ' τάξη υπήρχε το Αναγνωστικό της Αγγελικής Βαρελά, αυτό με την κουκουβάγια, το πράσινο. Αλλά επειδή είχε βγει στη κούντα, ήταν «κουντικό», θεωρήθηκε ότι πρέπει να αλλάξει. Δεν τους έφταιγε τίποτα στα κείμενα, δεν υπήρχε τίποτα το μεμπτό, όμως επειδή είχε βγει στη κούντα, «έπρεπε να αλλάξει». Έτσι ήρθαν τα «Ψηλά βουνά» από το 1917. Έως το 1974 είναι τεράστια η απόσταση. Το βιβλίο δε «μιλούσε» στα παιδιά πια. Αποσύρθηκε γρήγορα και τον επόμενο χρόνο ξαναήρθε της Βαρελά αυτό το γνωστό βιβλίο, το οποίο άντεξε στις δύο περιόδους, και στη κούντα και στη μεταπολίτευση.

Στη Δ' τάξη, είναι σε γενικές γραμμές το ίδιο Αναγνωστικό, που είχε ξεκινήσει παλιά και το βλέπουμε να αλλάζει, το 1949, το 1970, το 1975, η ίδια θεματολογία, το ίδιο στήσιμο εικόνων. Άλλαζαν κάπως μερικά κεφάλαια. Ας ρίξουμε με την ευκαιρία αυτή, μια ματιά στην περιπέτεια της γλώσσας. Το 1949 στο Αναγνωστικό της Δ', βλέπουμε το κείμενο: «Στους ελαιώνες του χωριού», του Αλέξανδρου Μωραϊτίδου, σε διασκευή: «Πάνε, πέρασαν πια τα οπωρικά, τελείωσε και ο τρύγος και τα νέα κρασιά βράζουν μέσα στα βαρέλια. Οι κληματόβεργες στα αμπέλια απομένουν γυμνές και γύρω από τα αμπέλια οι συκιές απλώνουν τα σταχτερά κλαδιά τους...».

Το 1968 το συναντάμε λίγο διαφορετικό: «Στους ελαιώνες και στα νυκτέρια του χωριού», ανυπόγραφο, δεν αναφέρεται ο συγγραφέας. «Πάνε, επέρασαν πια τα οπωρικά» [το «πέρασαν» έγινε «επέρασαν»] «ο τρύγος ετελείωσε, οι κληματόβεργες στα αμπέλια απομένουν γυμνές και γύρω από τα αμπέλια οι συκές» [ήταν προνομιούχως «συκιές» με «ι», τώρα έγιναν «συκές» χωρίς «ι»], «απλώνουν τα σταχτιά κλαδιά τους», [«σταχτερά» τα έλεγε πιο πάνω] «ωσάν απολιθωμένα ξηρόκλαδα...».

Και πάμε στο 1974. «Στους ελαιώνες και στα νυκτέρια του χωριού», [«x» τώρα

το «κ»]. «Οι κληματόβεργες στα αμπέλια απομένουν γυμνές κι οι συκιές [ξανα- ήρθε το «ι»] απλώνουν τα σταχτιά [αντί «σταχτερά»] σαν [αντί «ωσάν»] απολιθωμένα ξερόκλαδα». Και απορεί ο αναγνώστης: Τελικά πώς έγραφε ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης;

Στις μεγαλύτερες τάξεις συναντάμε τα ίδια περίπου Αναγνωστικά με παλαιότερες εποχές. Είναι έργα των γνωστών ομάδων δημιουργών. Της Ε΄ τάξης του 1977 είναι σχεδόν ίδιο με του 1964. Έχουν τα ίδια θέματα. Στην Ε΄ τάξη θέματα από την ιστορία του Βυζαντίου και στην ΣΤ΄ θέματα από το 1821. Εικονογράφηση: Αλέξανδρος Αλεξανδράκης. Αντί εθνοκεντρικών ποιημάτων στην αρχή και στο τέλος, στη μεταπολίτευση μπαίνουν φυσιολατρικά ποιήματα. Στην Στ΄ τάξη εικονογραφεί και πάλι ο Αγήνορας Αστεριάδης.

Το σχολικό έτος 1979-1980 γίνεται ριζική αλλαγή στα Αναγνωστικά του Δημοτικού. Τα Αναγνωστικά αυτά παραμένουν ως το σχολικό έτος 1982-1983, που αντικαταστάθηκαν από εκείνα της μακράς περιόδου του ΠΑΣΟΚ. Σε αυτή την τριετούς διάρκειας αλλαγή Αναγνωστικών συμμετέχουν συγγραφείς αλλά και παιδαγωγοί, όπως ο Χάρης Σακελλαρίου, η Αγγελική Βαρελά, ο Θεόδωρος Γιαννόπουλος, η Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, η Φράνση Σταθάτου κ.ά. Μερικοί από τους παραπάνω έχουν ήδη σημαντική παρουσία στην παιδική μας λογοτεχνία.



Για τη Β΄ τάξη δημιούργησαν Αναγνωστικό οι κυρίες Αγγελική Βαρελά και Φράνση Σταθάτου με εικονογράφηση της Κάτιας Μπτροπούλου. Αυτά τα Αναγνωστικά λίγοι τα έχουν γνωρίσει.

Στη Γ΄ τάξη η Βαρελά ανανεώνει εντελώς το Αναγνωστικό της τόσο στη θεματολογία όσο και στην εικόνα. Η εικονογράφηση ήταν της Ελένης Μωραϊτίδου-Παπαδοπούλου. Ήταν ωραία από εικαστική άποψη και μοντέρνα βέβαια.



Στο Αναγνωστικό της Δ΄ τάξης συμπεριλαμβάνονται αρκετοί νέοι δημιουργοί της παιδικής λογοτεχνίας. Της Ε΄ τάξης είναι έργο του Θεόδωρου Γιαννόπουλου. Σε αυτό το βιβλίο ξανασυναντάμε το κείμενο εκείνο με την Τουρκάλα και την Ελληνίδα γερόντισσα, που γιορτάζουν μαζί Πάσχα και Μπαϊράμι. Εδώ το είχα συναντήσει. Το είχα διδάξει κιόλας και μου άρεσε πάρα πολύ. Από εδώ το πήρα και το



έδωσα να μπει στο Αναγνωστικό της Στ' το τωρινό.

Για την Στ' τάξη παρουσίασε Αναγνωστικό μια αξιολογη ομάδα που την απάρτιζαν οι: Χάρης Σακελλαρίου, Αγγελική Βαρελά, Π. Νικόδημος και Ι. Θεοχάρης. Σ' αυτό το βιβλίο είχα τη χαρά να προσφέρω ένα κείμενο στον Χάρη Σακελλαρίου. Ήμουν τότε νεαρός δάσκαλος στα Καλαβρυτοχώρια και ο Σακελλαρίου ήταν επιθεωρητής μου. Μου ζήτησε να τον βοηθήσω στην αναζήτηση κειμένων από τη λογοτεχνία. Έτσι εισήλθα στη μαγική δημιουργία των Αναγνωστικών. Στα περιεχόμενά του βλέπουμε ενότητες όπως: «Ο τόπος που κατοικούμε», «Η συνέχεια του Έθνους», «Η χριστιανική πίστη», «Λαϊκός πολιτισμός», «Ολυ-

μπακή ιδέα» κλπ.

Έρχομαι στις εκλογές του 1981. Υπερισχύει το κόμμα του Ανδρέα Παπανδρέου. Να πω ότι εκείνα τα Αναγνωστικά της περιόδου 1979-1983, ήσαν πραγματικά πολύ ωραία, τα οποία όμως ατύχησαν, για λόγους πολιτικούς. Η νέα κυβέρνηση έφτιαξε τα δικά της και εκείνα χάθηκαν, ξεχάστηκαν.

Έρχομαστε τώρα στο 1981 με το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Στις 12 Ιανουαρίου του 1982, στις 2.00 η ώρα τα μεσάνυχτα, με τροπολογία που την καταψήφισαν όλα τα άλλα κόμματα, ψηφίστηκε Νόμος στη Βουλή για την καθιέρωση του μονοτονικού στην εκπαίδευση. Από την πλευρά της τότε Αριστεράς, η Μαρία Δαμανάκη είχε επιχειρηματολογήσει κατά της τροπολογίας αυτής. Υπουργός Παιδείας ήταν ο Ελευθέριος Βερυβάκης.

Γράφτηκαν εκ βάθρων τότε, νέα Αναγνωστικά από επιτροπές δασκάλων και λογοτεχνών. Τα Αναγνωστικά της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ίσχυσαν από το 1983 έως το 2006. Είναι η πιο μακρά περίοδος στην ιστορία των Αναγνωστικών. Τα Ανθολόγια συνεχίζουν τα ίδια που ήταν και πριν, με μόνη την αλλαγή τους στο μονοτονικό.

Τα Αναγνωστικά του ΠΑΣΟΚ παρουσίαζαν αρκετές καινοτομίες σε σχέση με τα προηγούμενα. Αλλάζει το όνομά τους, από «Αναγνωστικά» γίνεται «Η Γλώσσα μου». Κάθε τάξη είχε 4 τεύχη, φύγαμε από το ένα βιβλίο για όλη τη χρονιά. Κάθε τεύχος το εικονογραφούσε ξεχωριστός επώνυμος καλλιτέχνης. Όλα τα τεύχη συνοδεύονταν από «Βιβλίο για το δάσκαλο». Συνδυάζουν κείμενα με εργασίες για τους μαθητές, που συμπληρώνονται και γράφονται πάνω στο βιβλίο. Αυτή ήταν μια καινοτομία ριζικής αλλαγής. Καθιέρωσαν τις «Λέξεις καρτέλας» και το «Σκέφτομαι και γράφω» αντί της Έκθεσης. Για πρώτη φορά υπάρχουν μνήμες από το Πολυτεχνείο και βέβαια η μονοτονική γραφή.



Τη γενιά των δημιουργών τους τη απαρτίζουν: ο Χάρης Σακελλαρίου, ο Νίκος Κανάκης, ο Αριστέιδης Βουγιούκας, ο Κώστας Καλαπανίδας, ο Διονύσης Μελάς, ο Θάνος Μπλούνας, ο Κώστας Χωρεάνθης, ο Βελαλίδης και άλλοι. Κυρίως είναι δάσκαλοι ή στελέχη της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και κάποιοι από αυτούς με εμφανή παρουσία στο χώρο της Λογοτεχνίας, ιδιαίτερα της Παιδικής.

Εργάστηκαν σε ομάδες υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, ως υπάλληλοι του Υπουργείου.

Βλέπουμε τώρα τα εξώφυλλά τους, τα οποία τα γνωρίζετε από τα εγγόνια σας και τα παιδιά σας οι περισσότεροι. Β' τάξη, Γ' τάξη, Δ' τάξη, Ε' τάξη, Στ' τάξη. Οι συγγραφείς είναι οι ίδιοι, που προανέφερα. Τα εικονογραφούν πολύ γνωστοί ζωγράφοι της εποχής, Χουλιαράς, Νικολακόπουλος, Μυταράς, Μίνως Αργυράκης, Ράλλης Κοψίδης, Αλέκος Φασιανός και άλλοι. Στη διαφάνεια βλέπετε μια εσωτερική εικόνα, έργο του Φασιανού, από το Αναγνωστικό «Η γλώσσα μου» της ΣΤ' τάξης, και εδώ από άλλο τεύχος της Στ' τάξης σε εικονογράφηση του Μυταρά. Αυτό είναι της Γ' τάξης σε εικονογράφηση της Άρτεμης Νικολαΐδου. Συνοδεύει κείμενο για την πατρίδα, όπως βλέπετε και για τη θρησκεία. Για πρώτη φορά έχουμε και κόμικς σε Αναγνωστικό. Είναι στην Γ' τάξη, έργο του Αντώνη Καλαμάρα. Η αισθητική της σειράς ήταν αρκετά υψηλή σε πολλά τεύχη.

Τα περιεχόμενα των Αναγνωστικών αυτής της μακράς, όπως είπαμε, περιόδου δεν έχουν, όπως πριν, ειδικά κεφάλαια για την πατρίδα, για τη θρησκεία, για την κοινωνία, για τη φύση. Έχουν κείμενα για το περιβάλλον, για τη σύγχρονη ζωή, έχουν ιστορικές μνήμες και κοινωνικά θέματα. Αλλά είναι σκόρπια. Υπάρχει επίσης και μια διαφορά ύφους από τα προηγούμενα Αναγνωστικά. Θα επιχειρήσω να την κάνω αισθητή αναφέροντας ένα παράδειγμα: Στο τρίτο μέρος της Ε' τάξης, ο «Ύμνος εις την Ελευ-



θερίαν» του Διονυσίου Σολωμού παρατίθεται στην ίδια σελίδα μαζί με το «Παρά προστάτας να 'χομεν». Υλοποιείται κατά κάποιον τρόπο το «αγωνιστικό» στοιχείο της κυβερνητικής συνθηματολογίας εκείνης της περιόδου. Προς την ίδια σκόπευση κινείται και το τριπλό κείμενο «Ένα δάκρυ για τον μπάριμπα - Τζίμπ», το οποίο αναφέρεται σε απεργιακούς αγώνες των εργαζομένων. Όπως και ένα κείμενο που μας πάει στα γνωστά (τα πρόσφατα) περί Ιστορίας... Είναι το απόσπασμα «Τελευταίες ώρες στη Σμύρνη», του Κοσμά Πολίτη, που λέει: *«Απ' ούβλοι αυτοί εκεί μπροστά μου (μιλάει για την καταστροφή της Σμύρνης,... Θυμηθείτε το περίφημο "συνωσιζονταν" που είχαμε δει στην Ιστορία της Ρεπούση. Κάτι παρόμοιο προαναγγέλλει αυτό το κειμενάκι) - Απ' ούβλοι αυτοί εκεί μπροστά μου, που περιμένανε τη σωτηρία τους από τα βασιλικά - (τα «βασιλικά» είναι τα κάρβια που έστειλε η Ελλάδα να πάρει τους πρόσφυγες), άβλοι σκοτωθήκανε και άβλοι πνιγήκανε την ίδια βραδιά. Και όσοι περισσέψανε, τους κουβαλήσανε στην ξενιτιά. Εδώ».* (Στην Ελλάδα εννοεί).

Βλέπετε, ανατρέπει πράγματα αυτό το μικρό απόσπασμα. Αν εξηγηθεί κατά λέξη και αναλυθεί, δημιουργεί ανατροπές και φέρνει μια νέα θεώρηση, όχι συνηθισμένη στους πολλούς.

Ας ρίξουμε μια γρήγορη ματιά και στα σημερινά Αναγνωστικά. Άλλωστε είναι γνωστά πλέον, γιατί τα έχετε δει. Τα «διαθεματικά», όπως τα ονομάζουν σήμερα, τα νέα Αναγνωστικά. Πριν μπω στα διαθεματικά, να σας δείξω ότι νέα πράγματα εμφανίζονται στα ελληνικά σχολεία από τα τέλη της δεκαετίας του '90, που έρχονται λαθρομετανάστες, μετανάστες και παλλινοστούντες από τη διάλυση της ρωσικής ομοσπονδίας. Έχουμε μια αθρόα εισροή πολλών παιδιών στην Ελλάδα, που δεν ξέρουν τα ελληνικά και εντάσσονται στα σχολεία μας. Έχουμε και βιβλία φτιαγμένα γι' αυτά τα παιδιά, για να δημιουργηθούν Τάξεις Υποδοχής και να χρησιμοποιήσουν αυτά τα βιβλία, για να μάθουν τα ελληνικά.



Ας διαβάσουμε κάποια κείμενα: *«Με βένε Ββαδίμυρο Κυριακίδη. Ο παππούς μου και η γιαγιά μου κατάνονται από την Τραπεζούνα. Εμείς ήρθαμε από το Καζακοσιάν και μένουμε στην Αθήνα».* *«Με βένε Πέτρο Στάμου. Ζω με την οικογένειά μου στα Γιάννενα. Καταγόμαστε από τη Βόρειο Ήπειρο».* Μια νέα πραγματικότητα καταγράφεται λοιπόν στα ελληνικά σχολεία.

Σήμερα έχουμε τα λεγόμενα «διαθεματικά Αναγνωστικά», που διδάσκονται τώρα τα παιδιά μας. Η δημιουργία τους ξεκίνησε το 2003 με Νόμο. Κυβέρνηση ήταν το ΠΑΣΟΚ, με πρωθυπουργό τον Κώστα Σημίτη και υπουργό Παιδείας τον Πέτρο Ευθυμίου. Από εκεί ξεκίνησαν τα νέα Αναγνωστικά, και σχεδόν ολοκληρώθηκε η δημιουργία τους μέχρι το 2006. Κακώς έχουν χρεωθεί στην κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας και στην υπουργό Μαριέττα Γιαννάκου, η οποία τα χρεώθηκε, επειδή επί των ημερών της διανεμήθηκαν στα σχολεία.

Για κάθε τάξη εκδόθηκαν τρία τεύχη «Βιβλίο του μαθητή», δύο τεύχη «Τετράδιο εργασιών» και ένα τεύχος «Φύλλο οδηγιών για το δάσκαλο». Η συγγραφή και η εικονογράφηση σε όλα τα τεύχη της ίδιας τάξης έγινε από τον ίδιο καλλιτέχνη, ενώ πριν είχαμε για κάθε τεύχος ξεχωριστό καλλιτέχνη. Έγιναν επιτροπές στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, και δόθηκαν εργολαβικά σε εκδοτικούς οίκους τα βιβλία: Πατάκης, Ελληνικά Γράμματα, κλπ. Το 75% του κόστους το πλήρωνε η Ευρωπαϊκή Ένωση και το υπόλοιπο 25% το ελληνικό κράτος. Οι εκδότες πλήρωναν

παιδαγωγούς και συγγραφείς, για να συμπύξουν ομάδες, να φτιάξουν τα Αναγνωστικά, με βάση όμως τις λεπτομερείς προδιαγραφές του Νόμου του 2003.

Το Υπουργείο Παιδείας είχε δημιουργήσει τριμελείς «Επιτροπές Αξιολογητών» στο Π.Ι. με έναν πανεπιστημιακό, ένα σχολικό σύμβουλο και ένα δάσκαλο για κάθε τάξη, οι οποίοι είχαν ως αποστολή να βλέπουν αυτά τα κείμενα και να τα εγκρίνουν ή να μην τα εγκρίνουν.

Επειδή ήμουν μέλος στην «Επιτροπή Αξιολογητών» για το Αναγνωστικό της ΣΤ΄ τάξης και σε μία άλλη για της Β΄ τάξης, έχω την εμπειρία της δημιουργίας τους από το 2003 και μετά, μέχρι το 2006. Οι αξιολογητές δεν είχαμε δικαίωμα να αλλάξουμε τίποτα στο περιεχόμενο. Εμείς είχαμε αποστολή μόνο να διαπιστώνουμε, εάν αυτά που πρότειναν οι συγγραφείς ήσαν σύμφωνα με αυτά που όριζε ο Νόμος. Όχι τι όριζε η ψυχή μας. Έτσι πολλές φορές ερχόμασταν σε σύγκρουση με τους δημιουργούς. Τελικά περνούσε αυτό που έλεγε ο Νόμος, και ο Νόμος έλεγε αυτά που βλέπετε στα σημερινά βιβλία: «Αυθεντικές περιστάσεις επικοινωνίας»...

Θα τα διατρέξουμε με συντομία. Ο Νόμος έλεγε βέβαια κάπου ότι η ιδεολογία των Ανθολογιών και





των Αναγνωστικών πρέπει να έχει κοινό παρονομαστή την πολυπολιτισμικότητα, την αγάπη, την εντιμότητα, τον ισχυρό χαρακτήρα, την οικογένεια, τη γλώσσα, το εθνικό αυτοσυναίσθημα, την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, την αποδοχή της ετερότητας -καινούργιο αυτό- τις σημερινές δυνατότητες του Ελληνισμού και κυρίως να προωθεί μια αισιόδοξη αντίληψη για τον κόσμο και τη ζωή.

Στη γενιά αυτή δημιουργών δεν υπάρχουν παιδ συγγραφείς. Είναι πανεπιστημιακοί, δάσκαλοι, μέλη επιτροπών κ.λπ. Έχουμε και καινούργια Ανθολόγια. Τα Ανθολόγια τα προηγούμενα είχαν ξεκινήσει από το 1974 και φτάσανε ως το 2006, είναι τα πιο μακρόβια βιβλία που μείνανε μέσα στα σχολεία. Βλέπετε στις διαφάνειες τα νέα Ανθολόγια. Κινούνται στο πνεύμα των παλιών Αναγνωστικών, έχουν θεματολογία για την πατρίδα, για τη θρησκεία, για τα έθιμα, για την παράδοση, για τη φύση και για τη ζωή σε ενότητες, όπως ήταν στα Αναγνωστικά τα παλιά.

Τα νέα Αναγνωστικά όμως δεν έχουν τέτοια θεματολογία. Τα νέα Αναγνωστικά είχαν προδιαγραφές να ανταποκρίνονται σε «αυθεντικές περιστάσεις επικοινωνίας». Δηλαδή, πού χρησιμοποιείται ο γραπτός και ο προφορικός λόγος στην καθημερινότητά μας; Σε λίστες, σε ταμπέλες, σε ενοικιαστήρια, σε πωλητήρια, σε συνταγές μαγειρικής, σε επιστολές, σε άρθρα εφημερίδων κλπ. Δεν υπάρχουν πλέον ούτε λογοτεχνικά ούτε ιδεολογικά κείμενα.

Στα νέα βιβλία της γλώσσας, επειδή οι επιτροπές αξιολογητών επιμέναμε να μπουκν και κάποια θέματα εθνικού περιεχομένου και θρησκευτικού, οι δημιουργοί τους αναγκάστηκαν να συμπεριλάβουν μερικές ενότητες, ως εμβόλιμες, ξένες δηλαδή προς το σώμα των βιβλίων, που ήταν εορταστικές. Έτσι έχουμε πέντε ενότητες, για το Πολυτεχνείο, για την 28 Οκτωβρίου, για τα Χριστούγεννα, για το Πάσχα και για την 25 Μαρτίου. Αυτά μπήκαν,

ώστε να μπορούν οι δάσκαλοι να ασχολούνται στο γλωσσικό μάθημα στην τάξη τους και με τις επικαιρικές γιορτές του Ελληνισμού.

Σημειώνουμε ότι εντοπίζεται και κάποιο μικρό κείμενο για την Κορινθία. Αναφέρεται στο Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, στο βιβλίο της γλώσσας της ΣΤ΄ τάξης.

Στα νέα Αναγνωστικά -και τελειώνουμε εδώ- απουσιάζει η λογοτεχνία και, όσο είναι τούτο δυνατό, τηρούνται αποστάσεις από θέματα με φορτίο ιδεολογικό. Συναντάμε μόνο κείμενα χρήσης της γλώσσας στην καθημερινή ζωή. Είναι αντλημένα από την καθημερινότητά μας.

Βέβαια τα ίδια αυτά κείμενα παραπέμπουν και σε ζητήματα ιδεολογίας και στάσεων ζωής κάπου-κάπου, με κυρίαρχα τα θέματα αποδοχής του άλλου, πολυπολιτισμικότητας, προστασίας του περιβάλλοντος και καταδίκης των πολέμων κυρίως. Οι 5 εορταστικές ενότητες καλύπτουν σημαντικά την ιδεολογική, εθνική και θρησκευτική θεματολογία. Αλλά υπάρχει σαφής εντολή για αυτές τις «εορταστικές» ενότητες, να απασχολούν την τάξη για 2, το πολύ 4 ώρες.

Το ρόλο της καλλιέργειας βιβλιαγάπης, τη λογοτεχνικότητα και την προβολή ιδεών, τον ανέλαβαν τα Ανθολόγια. Στα Ανθολόγια υπάρχουν περιεχόμενα κατά το γνωστό παραδοσιακό τρόπο, για τη φύση και την οικολογία, για την οικογένεια, τη θρησκεία, την κοινωνία, την υγεία και τον αθλητισμό. Υπάρχουν και λογοτεχνικά κείμενα από την παράδοση και την Ιστορία. Τα Ανθολόγια όμως διδάσκονται μία ώρα την εβδομάδα!

Φίλες και φίλοι,

επιτρέψτε μου να ολοκληρώσω αυτή την επιγραμματική περιήγηση στον κόσμο των Αναγνωστικών, με μια ερώτηση που απύθυνα προς τον καθηγητή Βιολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, και τότε Πρόεδρο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, κ. Δημήτριο Βλάχο, το Σεπτέμβριο του 2003, στην ημερίδα ενημέρωσης των κριτών αξιολογητών των νέων βιβλίων.

«Πείτε μας κ. πρόεδρε», του λέω, «ποια ιδεολογία θα έχουμε κατά νου, όταν θα αξιολογούμε τα δοκίμια των νέων Αναγνωστικών;»

«Χαίρομαι, που μου δίνετε την ευκαιρία να αναφερθώ και σε αυτό το ζήτημα», μου είπε. «Είναι απλό και ξεκάθαρο. Τα νέα Αναγνωστικά δε θα έχουν καμία ιδεολογία!» «Φοβούμαι κ. πρόεδρε», του ανταπάντησα, «μήπως αυτή η έλλειψη ιδεολογίας είναι η χειρότερη ιδεολογία».

Κι εδώ σταματάω και σας ευχαριστώ για την υπομονή σας, γιατί καθήσατε πολλή ώρα πραγματικά και με τιμήσατε ιδιαίτερος με αυτή σας την απόλυτη προσήλωση. Σας ευχαριστώ πολύ.